

Yazar: Dr. Ahmet Kerim Gültekin

Hako Sûr: Dersim’de Kürt Aleviler ve Ermeniler Arasında Bahar Ritüeli

Yayın Tarihi: **5 Ekim 2025**

Özet

Hako Sûr, “Kırmızı Yumurta Bayramı” olarak da bilinen ve bugün büyük ölçüde unutulmuş bir bahar geleneğidir. Bir zamanlar Dersim’deki Kürt Alevi topluluklarınca icra edilen bu ritüel, tarihsel olarak Hristiyan Paskalyası ile aynı döneme denk gelir ve özellikle Ermeni nüfusun bölgede yoğun olduğu dönemlerde Ermeni ve Alevi toplulukları arasında zengin bir kültürel etkileşimin ifadesi olmuştur. Uygulama, yaşamı ve yenilenmeyi simgeleyen kırmızıya boyanmış yumurtaların hazırlanmasını ve bunların şenlikli, toplu buluşmalarda paylaşılmasını içerir; farklı inanç sınırlarını aşan ortak bir “kutsal zaman” anlayışını somutlaştırır. Günümüzde Hako Sûr, yalnızca birkaç ailenin belleğinde yaşamaktadır ve artık yaygın biçimde uygulanmamaktadır. Bu yönüyle, Dersim’in çok dinli geçmişinin ve yerel Alevi takvim geleneğinin yavaş yavaş kayboluşunun dokunaklı bir hatırlatıcısıdır.

Hako Sûr (Kırmızı Yumurta Bayramı)

Hako Sûr, İngilizce’de *Red Egg Festival* (Kırmızı Yumurta Bayramı) olarak bilinen, günümüzde neredeyse tamamen ortadan kalkmış bir bahar ritüelidir. Bir zamanlar Dersim bölgesinde (bugünkü Tunceli ve çevresi) bazı Kürt Alevi topluluklar ile Ermeni komşularınca icra edilirdi. Ortak mevsimsel ritimlere dayanan senkretik bir kültürel ifadenin temsilcisi olan bu gelenek, bugün çoğunlukla birkaç ailenin sözlü hafızasında yaşamaktadır (Gültekin 2018).

Bu gelenek, tarihsel olarak Dersim’in Ermeni Hristiyan nüfusunun kutladığı Paskalya (Zatik) bayramıyla paralellik göstermiş ve onunla aynı dönemde var olmuştur. Bölgedeki Ermeni varlığının güçlü olduğu dönemlerde Hako Sûr, ortak kozmolojilerin, tarımsal döngülerin ve ritüel uygulamaların katı inanç sınırlarını silikleştirdiği bir kültürel etkileşim biçimini yansıtmıştır. Günümüzde artık kamusal olarak icra edilmese de Hako Sûr, bölgesel birlikte yaşama ve mevsimsel değişimin şekillendirdiği yerel bir maneviyat anlayışının örneği olmayı sürdürmektedir (Gültekin 2018).

Tarihsel ve Kültürel Bağlam

Dersim, tarih boyunca Kürt Aleviler, Ermeniler, Sünni Kürtler ve (Sünni ile Alevi) Türkler gibi farklı etno-dinsel toplulukların bir arada yaşadığı zengin bir mozağe ev sahipliği yapmıştır. İnanç ya da dil farklılıklarına bakılmaksızın (Kırmancki [Zazaca], Kurmanci, Türkçe veya Ermenice), bu topluluklar benzer ekonomik yapıları (hayvancılık, tarım), ortaklaşa yaşam biçimlerini ve kutsal takvimlerini paylaşmışlardır (Gültekin 2019). Bu durum, özellikle kış ve erken bahar aylarında, oruç, arınma ve sembolik yenilenme gibi dini hayatın yoğunlaştığı dönemlerde, örtüşen mevsimsel ritüellerin ve ortak mitolojik sistemlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Dersim'deki Kürt Aleviler için bu mevsim, Gağan, Xızır, Kara Çarşamba (Qerê Çarseme) ve Hawtemal gibi ritüel döngülerini kapsar. Kökleri eski İran inanç sistemlerine uzanan bu uygulamalar, Noel ve Paskalya gibi başlıca Hristiyan bayramlarıyla aynı döneme denk gelmiş; bu da ritüel ve sembolik düzeyde çeşitli kesişimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Dersim'de Ermeni-Alevi Ritüel İç içelikleri

Hako Sûr'un bahar dönemindeki icrası, özellikle Ermeni Hristiyan ve Kürt Alevi toplulukları arasında, bir zamanlar Dersim'in paylaşılan dini manzarasını belirleyen derin ritüel iç içeliklerinin çarpıcı bir örneğidir. Robert Moosa'nın (1988) ikna edici biçimde ortaya koyduğu gibi, Kızılbaş Kürtlerin - özellikle Dersim gibi dağlık bölgelerde yaşayanların - inanç ve pratiklerindeki Ermeni unsurlar tesadüfi değil; yüzyıllar süren birlikte yaşamın, ortak ekonomik hayatın ve çakışan ritüel takvimlerin ürünüdür.

Dersim'den etnografik kayıtlar ve sözlü tarih anlatıları, doğum, ölüm, baharın gelişi ve kutsal takvime bağlı günler etrafındaki ritüellerin Ermeniler ve Aleviler arasında dikkat çekici benzerlikler taşıdığını gösterir. Örneğin, Alevi kozmolojisinde manevi açıklığın zamanı olarak görülen perşembe akşamı (*hêfteya pêncşem*), Ermeni Hristiyan geleneğinde de Zatik'in (Paskalya) arifesi olarak kabul edilir ve Son Akşam Yemeği'ni anma günüdür. Her iki topluluk da bu eşiğe özgü zamanda gece nöbetleri tutar, ortak sofralar kurar, kandil veya mum yakar ve arınma ritüelleri uygular. Zatik ve Hako Sûr'un merkezinde yer alan kırmızı yumurta sembolü, yaşamın ölümü yenmesi, verimliliğin durgunluğu aşması ve acının ardından yenilenme gibi doktrinel sınırları aşan kozmik temaların ifadesi olarak işlev görür (Gültekin 2018).

Ovacık ve Hozat köylerinden bazı yaşlı Alevi anlatıcılar, ilkbaharda yumurta boyama geleneğini "gavurlarla birlikte yaşadığımız eski zamanlardan kalan bir adet" olarak tanımlayan büyüklerini hatırlarlar. Bu bağlamda "gâvur" terimi, tarihsel karmaşıklıkla birlikte, burada düşmanlıktan ziyade hatırlanan yakınlığa işaret eder. Kimi zaman boyalı yumurtalar, özellikle karışık nüfuslu ya da komşu köylerdeki haneler arasında değiş tokuş edilir veya ilkbahar göçleri sırasında ortak yaylaklara götürülürdü.

Çoğu zaman belirgin bir teolojik yoruma dayanmayan bu uygulamalar, birlikte yaşamayı ve karşılıklı ödünç almayı önceleyen yerel bir ritüel mantığını yansıtır (Gültekin 2018).

Ayrıca hem Ermeniler hem de Aleviler, kıştan bahara geçişi otlar, süt ürünleri ve mayasız ekmek içeren ritüel yemeklerle; hayvanlar ve hasat için toplu bereket dualarıyla kutlardı. Bu paralel mevsimsel ritimler, kurumsal dogmadan çok toprağa, onun döngülerine ve ihtiyaçlarına yaslanan ortak bir “kutsal ekoloji”nin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Bu açıdan Hako Sûr, tek başına ilginç bir folklor unsuru değil; yerel ritüel kesişmelerin yoğun örüntüsü içinde bir düğüm noktasıdır. Moosa’nın çözümlemesi, kırmızı yumurta geleneğini yalnızca Ermeni litürjik kültürü içinde değil, aynı zamanda sembollerin, jestlerin ve kozmolojilerin cemaat sınırlarını aştığı daha geniş bir “melez kutsal zaman” tarihinin parçası olarak konumlandırır.

Hranoush Kharatyan (2014a & 2014b) ile Erwan Kerivel’in (2016) etnografik çalışmaları da Hako Sûr gibi geleneklerin, Dersim’de Ermeni-Alevi birlikte yaşamının şekillendirdiği derin bir ritüel iç içelik zemini üzerinde ortaya çıktığı görüşünü destekler. Kharatyan, özellikle geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde, bütün Ermeni topluluklarının “Alevileşme” olarak adlandırdığı bir sürece girdiklerini; bunun yalnızca inanç değişimi değil, aynı zamanda sosyal yapı, ritüel pratik ve akrabalık ağlarını da kapsadığını aktarır. Ermeni köylüler ocak temelli manevi silsileler benimsemiş, mevsimsel oruçlara katılmış ve kırmızı yumurta gibi Hristiyan unsurları Alevi kozmolojisi içinde yaşatmıştır. Bu dönüşümler ani din değiştirmeler değil; ortak coğrafyalar ve toprağa bağlı ritüellere karşılıklı katılım ile beslenen uzun vadeli kültürel kaynaşmalardır.

Benzer biçimde Kerivel, katı etnik sınıflandırmaları reddeder; Dersim kimliğinin Ermeni, Kürt, Fars ve Türkmen etkilerinin kaynaşmasıyla şekillendiğini savunur. Ona göre Dersim Aleviliği yalnızca dil veya aşiret kimliği ile tanımlanamaz; ritüel bağlılık, pir silsilelerine akrabalık ve bedensel/yaşantısal pratikler üzerinden inşa edilmiş, yerel kutsal ekolojilere derinden kök salmış “melez bir yapı”dır. İlkbaharda kırmızı yumurta boyama geleneğinin, Ermeniler ve Alevilerce farklı sembolik anlam katmanlarında korunması, Dersim’de kutsal zamanın nasıl kolektif biçimde deneyimlendiğini ve ritüel olarak icra edildiğini gösterir. Siyasi tarihler bu iç içe geçmiş gelenekleri sonradan parçalamış olsa da, bu tanıklıklar Hako Sûr’un yalnızca mevsimlik bir ritüel değil; Dersim’in bir zamanlar akışkan olan kültürel ve dini çoğulculuğunun yaşayan bir izi olduğunu ortaya koyar.

Ritüel Uygulaması

Hako Sûr, genellikle ilkbaharın başında, Paskalya ile aynı dönemde kutlanırdı ve

yeniden doğuş, tazelenme ve paylaşma temalarını yansıttı. Geleneğin merkezinde kırmızıya boyanmış yumurtalar bulunurdu; bu yumurtalar doğadaki yaşamın yenilenmesini, Hristiyan teolojisinde ise İsa'nın kanını ve dirilişi simgelerdi. Aleviler arasında bu sembolizm, katı teolojik yorumlardan bağımsız, doğa merkezli ve mevsimsel bir kutlamaya dönüşmüştür.

Ritüeller çoğunlukla Alevi inanç hayatında kutsal kabul edilen perşembe akşamı başlardı; bu zaman, Hristiyanlıkta Son Akşam Yemeği'ni anan Kutsal Perşembe'ye denk düşer. Uygulamalar arasında ortak yemekler, yumurta değiş tokuşu ve toplu buluşmalar yer alırdı. Kırmızı yumurtalar boyanır, dostane bir yarışma havasında birbirine vurularak kırılmaya çalışılır, yenilen taraf yumurtasını kazanana hediye ederdi; kimi zaman bu, iyi dilekler veya nükteli sözlerle süslenirdi.

Bu etkinlikler komşuluk ilişkilerini ve birlikte yaşam kültürünü güçlendirirdi. Ermeni ve Alevi aileler kimi zaman birlikte katılır, kimi zaman yan yana benzer gelenekleri uygularlardı. Bu kültürel yakınlık, Dersim'in dini manzarasında uzun süredir var olan sembolik ödünç alma ve ritüel yakınsama örüntüsünün tipik bir yansımasıdır.

Sözlü Tarihler ve Sürgünde Süreklilikler

Saha araştırmaları ve sözlü tarih anlatıları, Hako Sûr'un yalnızca Dersim'de değil, göç ve sürgün dönemlerinde de farklı biçimlerde yaşatıldığını göstermektedir. Kazım Gündoğan'ın 2022 tarihli *Alevileştirilmiş Ermeniler* kitabında yer alan 72 görüşmeden bazıları, Alevi ya da Alevileştirilmiş Ermeniler arasında yumurta boyama geleneğinin kuşaklar ve farklı yerleşimlerde nasıl hatırlandığını ve sürdürüldüğünü ortaya koyar. Bu tanıklıklar, ritüelin yalnızca takvime bağlı bir bahar geleneği olmadığını; aynı zamanda kimliğin, aidiyetin ve toplumsal dayanışmanın gündelik hayatta korunmasına hizmet eden bir unsur olduğunu gösterir.

Perus Salik (d. 1938) şöyle anlatır: “Evlenince Mazgirt'e geldim. Orada da beni dışlayanlar oldu. Ama genel olarak kendimizi daha rahat hissettik. Ermeni olduğumuzu biliyorlardı. Yumurtaları boyar, dua ederdik.”

Bu gelenek, Batı Anadolu'daki sürgün yıllarında bile yaşamıştır: “Sürgünde, anne-babam kendi evlerinde dini hizmetlerini yerine getirirdi. Uşak'taki bu köyde, Hristiyan inançlarına göre haçlarını çıkarır ve güneşe doğru dua ederlerdi. Bayramlarda kendi geleneklerini onurlandırıyorlardı. Örneğin, bir yumurta bayramı kutlar, çörek pişirirlerdi... Tüm bunları gizli yaparlardı; kimse bilmezdi.”

Dersim Ermenilerinin, Paskalya dışındaki günlerde de yumurta boyadığı anlaşılmaktadır: “Hıdırellez'de annem bize yumurta, kızarmış et ve yağ getirirdi.

Kırlara gider, pişirir ve yumurtaları boyardık. Yumurtaları ve çörekleri arkadaşlarımıza verirdik.”

Sengül Gündoğdu Devletli (d. 1961) ise ailesinin dil ve ritüelleri nasıl sakladığını şöyle aktarır: “Ermenice konuştuklarında bunu gizlice yaparlardı ki biz duymayalım. Sanırım korkudan. Kapıyı kilitletlerdi ki kimse duymasın; ‘yerin kulağı vardır’ diye düşünürlerdi. Öte yandan Gağant’ı kutlamamıza izin verirdiler, Paskalya’yı da... Ama ‘bu Paskalya’dır, bu Ermeni bayramıdır’ demezlerdi. Yumurtaları soğan kabuklarıyla boyar, çörek gibi başka şeylerle birlikte bohçaya koyarlardı. Biz de köy yerinde, sanki kırdan bir bayrammış gibi yiyip içerdik. Sonradan bunun ‘Paskalya’yı kutlamak’ olduğunu anladık.”

Bu tanıklıklar, Hako Sûr ve benzeri yumurta boyama ritüellerinin hem mekân hem zaman açısından esnek biçimlerde sürdürüldüğünü; kimi zaman açık dini kimlikten bağımsız bir mevsim geleneği, kimi zamansa gizlilik içinde kimliği koruma aracı olarak yaşatıldığını ortaya koymaktadır.

Günümüzdeki Durumu ve Bellekteki Yeri

21. yüzyılda Hako Sûr, neredeyse bütünüyle aktif pratikten çekilmiş durumdadır. 20. yüzyılda yaşanan demografik ve siyasi kırılmalar – zorunlu göçler, katliamlar ve kültürel baskılar – Dersim’deki bu tür ortak ritüellerin aşınmasına yol açmıştır. Günümüzde Hako Sûr, esasen birkaç hanenin belleğinde, sözlü tarih anlatılarında ya da aile hatıralarında dile gelen bir hatıra olarak varlığını sürdürmektedir.

Topluca icra edilme biçimiyle artık yaşatılmıyor olsa da Hako Sûr, bir zamanlar Dersim’deki topluluklar arası yaşamı şekillendiren kültürel yakınlığa dair önemli ipuçları sunar. Aynı zamanda Kürt Alevi ritüel dünyasının, resmi teoloji ve kurumsallaşmış dinin ötesinde; mevsimsel döngülere, ev içi ritüellere ve birlikte yaşamının deneyimlenmiş biçimlerine dayalı yerel ve doğayla iç içe boyutlarını hatırlatır.

Sonuç

Bugün büyük ölçüde unutulmuş olsa da Hako Sûr, bir zamanlar Dersim’in dini ve kültürel hayatını biçimlendiren derin karşılıklı etkileşimlerin güçlü bir hatırlatıcısıdır. Topluluk sınırlarını aşan mevsimsel bir ritüel olarak, yalnızca doğanın ritimlerini değil; aynı zamanda Alevi ve Ermeni geleneklerinin yan yana var olduğu, etkileşim içinde olduğu yerel kozmolojilerin akışkanlığını da yansıtmaktadır.

Bu uygulama, Dersim’in yüzyıllar boyunca barındırdığı kültürel çoğulculuğun çarpıcı bir örneğidir: Dillerin, dinlerin ve geleneklerin çoğu zaman çatışmak yerine iç içe geçtiği

bir toplumsal dokunun göstergesidir. Hako Sûr'un kayboluşu, böylesi yerel mirasın, göç ve tarihsel kırılma karşısında ne kadar kırılğan olduğunu ortaya koyar. Ancak kültürel bellekteki varlığı, gündelik olanın içindeki kutsalı yeniden düşünmeye davet eder; küçük ya da yerel ölçekteki ritüellerin bile, birlikte yaşamanın, direnç ve paylaşılan kutsal zamanın daha geniş tarihlerini aydınlatabileceğini hatırlatır.

Kaynakça & İleri Okumalar

Gültekin, Ahmet Kerim. 2018. "Alevi – Kürt Paskalyası", Cumhuriyet – Pazar, April 8, 2018.

Gültekin, Ahmet Kerim. 2019. "Kurdish Alevism: Creating New Ways of Practicing the Religion." Working Paper Series of the HCAS "Multiple Secularities – Beyond the West, Beyond Modernities", no. 18. Leipzig: Leipzig University.

Gündoğan, Kazım. 2022. Alevileştirilmiş Ermeniler. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kharatyan, Hranoush. 2014a. "The Search for Identity in Dersim – Part 1: Identities in Dersim." Repair Future".

<https://repairfuture.net/index.php/en/identity-standpoint-of-armenia/the-search-for-identity-in-dersim-part-1-identities-in-dersim-armenian>

Kharatyan, Hranoush. 2014b. "The Search for Identity in Dersim – Part 2: The Alevized Armenians in Dersim." Repair Future.

<https://repairfuture.net/index.php/en/identity-standpoint-of-armenia/the-search-for-identity-in-dersim-part-2-the-alevized-armenians-in-dersim-armenian>

Kerivel, Erwan. 2016. "Dersim Alevism, a Cross-Bred Identity." New Eastern Politics, December 6. Archived at:

<https://repairfuture.net/index.php/en/identity-other-standpoint/dersim-alevism-a-cross-bred-identity>

Moosa, Matti. 1988. "Armenian Elements in the Beliefs of the Kizilbash Kurds." In Extremist Shiites: The Ghulat Sects, edited by Matti Moosa, 432-447. Syracuse, NY: Syracuse University Press.